
Pod maskom brige za jezik

Jila Ghomeshi: *Grammar Matters: The Social Significance of How We Use Language*. Arbeiter Ring Publishing, Winnipeg, 2010.

U Hrvatskoj se ljude još uvijek trenira da razmišljaju koja riječ je ispravna a koja nije. Televizijske i radio-emisije koje sprovode taj trening još uvijek se ne ukidaju. Štoviše, sve skupa se predočava kao nekakva znanost, uz obilno sudjelovanje domaćih jezikoslovaca. No što ako je to suprotno od znanosti? Što ako je lingvistika u svijetu složno odbacila takav pogled na jezik prije više od pola stoljeća?

Upravo to pokazuje i knjiga Jile Ghomeshi *Grammar Matters*. U njoj je vidljivo i što se skriva iza navodne brige za

ispravnost jezika: »ta briga je maska za druge stvari — stvari poput nelagode prema manjinskim grupama, sumnjičavosti prema onima koji ne zvuče kao mi« (47). Promatranje jezika kroz prizmu »ispravno–neispravno« izvor nema u znanosti, nego u »plemenskom shvaćanju moja–grupa–je–bolja–od–tvoje–grupe« (90). A odbojnost prema određenoj grupi ljudi nije u demokratskim društvima prihvatljivo direktno izricati, pa »odbojne sudove koje baš ne bismo iznosili o ljudima zamjenjuju mnoge diskusije o jeziku pomoću naizgled prihvatljivijih tvrdnji fokusiranih na jezik« (42).

Dakle, »ono što izražavaju ljudi koji mrze nestandardnu gramatiku često je predrasuda: preduvjerenje koje nije zasnovano na razumu, iskustvu ili poznavanju činjenica. Izražavanje predrasude ne bi trebalo čovjeka učiniti da zvuči specijalno pametan jer predrasuda po definiciji nije rezultat istraživanja i razmišljanja. Pa ipak ljudi koji imaju predrasude o jeziku misle često da su pametniji od onih za koje smatraju da nepravilno koriste jezik. Dok prosudbe o ljudima na osnovi rase ili društveno–ekonomskog statusa ne izražavamo otvoreno, činimo to na osnovi toga kako zvuče, štoviše osjećamo zadovoljstvo sobom dok to činimo. A stvarni niti upotreba standardne gramatike niti zastupanje nje nije znak veće inteligencije« (9–10).

Zagovaranjem navodno ispravnijeg i navodno čistijeg jezika uzgaja se na perfidan način netrpeljivost prema ljudima. Jer »dok mnogi od nas nastoje izbjeći vrednovanja ljudi općenito, ne vidimo ništa loše u vrednovanju njihove upotrebe jezika. Preskriptivne gramatike pojačavaju ovaj pogled. One nas opskrbljuju autoritativnim izvorom kao bazom za naše ocjene« (19). Što znači preskriptivno? Preskriptivno znači da se bez obzira na stvarnu upotrebu jezika propisuje kako bi ona trebala izgledati, traži se da se neke riječi i oblici iz jezične prakse izba-

ce jer navodno ne valjaju, »preskriptivna gramatika uključuje vrednovanja« (19).

Čitav preskriptivizam je zabluda (58–74), i njegovi argumenti su neodrživi (22). U ovoj knjizi se na nizu primjera još jednom pokazuje da, »kao što lingvisti tvrde, razlozi dati od strane preskriptivnih gramatičara — razlozi kao jasnoća i logičnost — nisu ispravni« (19). Iz upravo navedenog citata vidljivo je i da su lingvisti suprotstavljeni preskriptivistima. O tome Ghomeshi govori na više mjesta u knjizi, objašnjavajući čitateljima da se lingvisti bave opisivanjem jezika, a ne propisivanjem. Govori »o razlici između preskriptivnog i deskriptivnog pristupa. [...] da bi se objasnilo zašto će lingvist rijetko, ako ikada, zagovarati jedan [jezični] oblik naspram drugoga« (82).

Suprotno od proširenog shvaćanja u Hrvatskoj, preskriptivnost nije znak stručnosti, naprotiv: »ne postoji studij iz preskriptivne gramatike. Najbliži studij je iz lingvistike, ali oni koji studiraju lingvistiku kako je suvremeno definirana ne zauzimaju preskriptivan pristup kad idu pisati gramatiku. Moderni lingvisti, oni školovani od sredine 20. stoljeća, pišu deskriptivne gramatike kako bi dokumentirali prethodno neopisane jezike ili kako bi na jednom mjestu prikupili sve činjenice o nekom jeziku« (72).

Dakle, baš »deskriptivni gramatičari i lingvisti postali su to obrazovanjem. Proučavanje lingvistike je znanstveni rad koji zahtijeva mnogo godina i, možda zbog toga, mali broj ljudi se odlučuje za to« (84). Nasuprot tim malobrojnim istinskim lingvistima, »ljudi s preskriptivnim pogledima na jezik izražavaju svoja shvaćanja raznim sredstvima: u pismima uredništvu, u grupama na facebooku, u blogovima itd. [...] Ti branitelji standarda, tradicije i vrijednosti su, kad je riječ o jeziku, znatno brojniji od lingvističkih stručnjaka« (84).

Brojniji i glasniji, usto skloniji autoritetu. Silom žele upotrebu dijeliti na ispravnu i neispravnu. Neki od njih baš traže

da im autoritet kaže što valja a što ne valja. Pa onda to prenose dalje. Kod njih »inzistiranje na postojanju 'ispravne' i 'pogrešne' upotrebe jezika služi da opravda ono kako su nas podučavali. To je način pokazivanja naučenih lekcija i prezentiranja sebe kao produkta dobrog obrazovanja« (90).

Budući da lingvistika ne podupire preskriptivnost, »autori preskriptivnih gramatika su obično samozvani autoriteti jezika« (72). Oni »ne kažu kakav jezik *jest* u upotrebi, nego kakav *bi trebao biti*« (19). Suprotno od njih, stručni i moderni lingvisti odbacuju preskriptivnost i pišu deskriptivne gramatike. Oni opisuju jezik kakav je u upotrebi jer »upotreba određuje pravilo, a ne obrnuto« (74).

Kad se baci pogled na jezike širom svijeta, »pokazuje se da malo jezika ima vijeće ili pravna tijela za određivanje što je pravilno. [...] većina jezika nema takve akademije« (71). To znači da stanje u jeziku kao i »uvjeti svake inovativne upotrebe jezika određeni su od strane korisnika, a nakon toga jednostavno zapisani, a ne naredeni od strane nekog autoriteta« (74).

Iz svega dosad navedenoga vidi se, nažalost, koliko su hrvatski jezikoslovci daleko od obrazovanih i modernih lingvista. Ne ravnaju se prema upotrebi, nego preskriptivno tvrde da je standardno ono što po vlastitom subjektivnom ukusu proglašavaju standardnim. Zajedno s tim šire predrasudu »da ljudi koji ne koriste standardni jezik su lijeni, glupi i/ili neobrazovani« (75).

Od domaćih jezikoslovaca često se čuje i da je u nekim davnijim vremenima jezik bio bolji. To je još jedna karakteristika preskriptivista, ti »samozvani obוזavatelji gramatike« »sentimentalno se prisjećaju izraza koji su izišli iz upotrebe, oplakujući njihov nestanak« (10). Naime, »kroz preskriptivne poglede provlači se strah i nepovjerenje u vezi s prom-

jenom, te shvaćanje da promjena vodi gubitku. Promjena u jeziku se izjednačava s propadanjem jezika, i nikad se ne smatra poboljšanjem« (91). Toliko je to tipično za starije, lingvistički neobrazovane ljude da »svaki istraživač promjene jezika u praktično svakoj zajednici utvrdio je da stariji u toj zajednici smatraju da jezik propada, ako ne i umire, sudeći po tome kako ga koristi najmlađa generacija« (78).

Moderni lingvisti ne misle da se jezik vremenom kvari. Oni su uvidjeli da se jezik stalno mijenja, i da se to ne događa po naredbi, nego »taj proces uzrokuju temeljne ljudske potrebe, koje nisu nužno međusobno kompatibilne. To je potreba za inovacijama i kreativnošću, potreba mladih da se razgraniče od starih, potreba za signaliziranjem lojalnosti s drugima i za formiranjem kolektiva itd. Svi ti uzročnici su vidljivi i u modi. Moda je očito izbor, a to je i stil govorenja. Ljudi *izabiru* svoj način govorenja« (76). Dakle, »izabiru da budu kreativni, da stiliziraju svoj jezik na određen način, da obilježe svoju generaciju i/ili da zvuče kao ljudi u grupi kojoj žele pripadati« (76).

Kad se govori o preskriptivizmu — da ne bi bilo zabune — potrebno je napomenuti da »argumenti protiv preskriptivizma ne smiju se povezivati s argumentima protiv toga da se ima standardni ili zajednički oblik datog jezika. Argumenti protiv preskriptivizma su argumenti protiv smatranja jednog oblika jezika boljim od drugoga. Dobro je imati standard, ali standard nije 'dobar'« (85). Zašto je dobro imati standard? Zato što »standardni oblik jezika služi kao lingua franca ljudima koji govore različite dijalekte tog jezika. To je, jednostavno, zajednički jezik. Imati zajednički oblik jezika je način da se prevaziđu lokalne razlike« (85). Usto, i »financijski je povoljnije imati jedan standardni jezik« (86). Navedeni razlozi u korist standardnog jezika dokazuju da »moguće je argumentirati za jedan oblik jezika da nam služi kao zajednički a da se ne uzdiže nje-

ga (i njegove korisnike) u neki viši moralni status« (86).

A poput hrvatskih jezikoslovaca »proglasavati standard za iznad i umjesto svega drugoga je kao tražiti da svi ljudi nose uniformu [...]. Nije nam potreban takav stupanj standardizacije« (86–87). Hrvatski jezikoslovci nastupaju kao da je iz standardnog jezika potrebno izbaciti sve varijacije. To, međutim, nije točno: »pogrešna je predodžba da postoji samo jedan naziv za nešto« (37). Štoviše, »od trenutka kad smo počeli usvajati jezik spoznajemo da postoji više nego jedan naziv za istu osobu, mjesto ili stvar« (37–38). »Varijacija se može naći na svim razinama jezične upotrebe« (22).

S obzirom da varijacija postoji unutar iste države, jasno je da je još izraženija kad različite države i različite nacije imaju zajednički jezik. Tako naprimjer »razlike u izgovoru između britanskog engleskog i američkog engleskog popraćene su razlikama u vokabularu (*trunk — boot, truck — lorry, diapers — nappies*) i u konstrukcijama npr. *have you any wool* (britanski), *I'm gonna buy me a car* (američki jug)« (43). Može li se zbog tih razlika na svim jezičnim razinama reći da se radi o različitim jezicima? Ne, jer riječ je o varijaciji unutar istog standardnog jezika. A kako se zna da je to isti jezik? Zato što njegovi govornici međusobno tečno komuniciraju. Tek »ako govornici ne mogu razumjeti jedni druge, onda kažemo da govore različitim jezicima« (43).

Taj primjer s engleskim oslikava situaciju kakva je u svakom policentričnom standardnom jeziku: istim standardnim jezikom govori nekoliko nacija u različitim državama, a varijacije pokazuju porijeklo govornika jer on govori ili američku varijantu engleskog ili britansku ili neku drugu. »Ne postoji neki engleski koji ne bi bio prepoznatljiv kao britanski ili australski ili američki ili kanadski itd. I unutar država postoji regio-

nalno prepoznatljiv engleski« (27). Isto tako je na ovdašnjim prostorima prepoznatljivo govori li netko hrvatsku varijantu ili srpsku ili bosansku ili crnogorsku varijantu zajedničkog policentričnog standardnog jezika.

Bilo kakve »razlike u izgovoru mogu biti pokazatelji gdje živite. Male razlike u izgovoru proizišle iz geografije mogu postati veliki markeri nacionalnog identiteta ako se ti izgovori nalaze na dvije različite strane granice. Svojestvo jezika da pokazuje regionalno porijeklo govornika naziva se *šiboleť* — kod Kanadana postoji niz šiboleťa u izgovoru koji markiraju razliku naspram Amerikanaca« (24). Tako razlika u izgovoru ijekavica/ekavica markira govornika iz Hrvatske naspram govornika iz Srbije.

»Poput izgovora, pravopis dodiruje brigu za patriotizam, religiju i politiku. Kanadanina izbor *colour* naspram *color* razlikuje od Amerikanca, a izbor *organize* naspram *organise* razlikuje od Britanca« (28). Pravopis razlikuje i autora iz Hrvatske od autora iz Srbije. Izbor pojedinih riječi koje čovjek koristi također otkriva njegovo porijeklo: »sinonimi se mogu dovesti u vezu s različitim zajednicama, a u takvim slučajevima teško je razdvojiti odbojnost pojedinca prema određenoj riječi od njegovog mišljenja o ljudima koji je koriste« (35). Kao što Britanac može osjećati nadmoć ili odbojnost prepoznajući sugovornika kao Amerikanca, tako Hrvat zna osjećati odbojnost prepoznajući sugovornika kao Srbina. No, »kad ljudi procjenjuju druge na osnovi upotrebe jezika, time samo izražavaju svoje vlastite predrasude« (11). Odnosno, izražavaju vlastiti šovinizam ako procijenivši nekoga na osnovi jezika kao pripadnika druge grupe to u njima izazove netrpeljivost.

Nema razloga za osjećaj nadmoći nad sugovornikom ako on koristi jezični oblik za koji sam ja uvjeren da nije standardni. Ispravljati ga nije znak veće pameti, »u

mного slučajeva to je samo netolerancija« (10). Čak je adekvatnije umjesto »netolerancija« reći »neznanje«, jer ispravljajući drugoga pokazujem da ne znam da je varijacija svojstvo svakog standardnog jezika. Izraz »netolerancija« podrazumijeva da je problem izvan mene i ja trebam pokazati toleranciju prema njemu, no problem je u meni jer ja ne znam da je varijacija normalno stanje i bogatstvo svakog jezika.

A »jezik je enormno kompleksan sistem. Mi bez ikakvog napora savladamo pravila našeg materinskog jezika u ranoj djetinjstvu, mnogo prije nego neke druge kognitivne sposobnosti poput čitanja, pisanja ili matematike. Naše znanje pravila materinskog jezika operira na nivou podsvijesti, ostavljajući tako našu svijest slobodnom za druge aktivnosti poput zaključivanja, razmišljanja i zamišljanja« (21–22). Ovo itekako narušavaju hrvatski jezikoslovci jer stalno lansiraju kojekakve umjetne intervencije u standardni jezik i zahtijevaju od hrvatskih govornika da primjenjuju te intervencije jer inače navodno ne znaju standardni jezik i nisu dobri Hrvati. Na taj način onemogućuju znanje jezika da operira na nivou podsvijesti jer su ljudi prinuđeni zbog stalnog dotoka nametnutih pravila da svjesno razmišljaju što je sad opet po novome pravilno a što ne. Jezikoslovci oduzimaju ljudima prostor u svijesti koji bi trebao ostati slobodan za druge aktivnosti poput zaključivanja i razmišljanja o predmetu razgovora.

Šteta koju uzrokuju je višestruka. Kao prvo, prave ljude lošijim govornicima jer ovima je svijest zauzeta nametnutim formalnim pravilima umjesto razmišljanjem o sadržaju govorenja i o načinu kako uvjeriti sugovornika. Poznato je da »ljudi koji su zabrinuti zbog jezika imaju često osjećaj da brane jasnoću, preciznost i logičnost u jeziku. No kad se ta briga izražava u obliku osuđivanja,

stvara se proširena nesigurnost — nesigurnost da se ne govori dovoljno dobro — koja se razbukta u mnogo slučajeva. Paradoksalno, baš ta nesigurnost doprinosi stvarnom manjku koherencije, jasnoće i sporazumijevanja« (11).

Proizvođenjem nesigurnosti domaći jezikoslovci prave ljude isfrustriranim osobama — em navodno ne znaju dobro jezik, em onda nisu čak ni dobri Hrvati jer jezikoslovci ih uvjeravaju da nacionalnost ovisi o jeziku. Vidimo i da ciljano prave ljude neobrazovanima jer netočno je da nacionalnost ovisi o jeziku, dovoljno je sjetiti se Austrijanaca, Švicaraca, Amerikanaca, Kanađana i brojnih drugih nacija. Na posljetku, domaći jezikoslovci prave ljude nacionalistima jer treniraju ih da u svakodnevnoj aktivnosti govorenja izbor riječi i oblika podređuju misli 'ovo je dobro jer

je hrvatsko a ovo ne valja jer nije hrvatsko'.

Istinskim ljubiteljima jezika, onima koji su svjesni bogate rizične varijacija koju nam jezik stavlja na raspolaganje »možda je najtragičnija posljedica preskriptivnog pogleda o postojanju samo jednog prihvatljivog načina govorenja ta da nas čini nesposobnima« doživljavati bogatstvo jezika (86). Naime, s preskriptivnim pogledom na jezik mi nismo u stanju da »čujemo raznovrsnost i raznolikost, nego samo degradirani oblik standardnog govora« (86). Zato pravi ljubitelji jezika misle jednako o ovoj temi kao i moderni lingvisti u svijetu: »odbacivanje preskriptivizma omogućit će nam da istinski uživamo u daleko većoj paleti izraza, nego uski kanal o kojem mislimo kao 'ispravno'« (94).

SNJEŽANA KORDIĆ